

**DE FEBRIS
PUERPERALIS
CONDITIONE
PATHOLOGICA
METHODO...**

Domenico Panizza

DE
FEBRIS PUERPERALIS
CONDITIONE PATHOLOGICA
METHODO ANALYTICA ELUCUBRATA
Dissertatio Inauguralis
QUAM IN ANTIQUISSIMO
G. R. ARCHIGYMNASIO PATAVINO
AD
LAUREAM MEDICAM
RITE ASSEQUENDAM
EXPONIT
DOMINICUS PANIZZA
V. VALEDIENSIS

PATAVII
TYPIS SEMINARII
MDCCCXXXVII.

Panizza

129

O · PATER

QVI · ME · FILIVM · TIBI · PERCARVM

SVMPTVOSE · ALTVM · BENEFACTIS · CVMVLAS

HO · INGENII · SPECIMEN · QVODCVMQVE

AD · LAVREAM · MEDICAM · REFERENDAM

TVO · NOMINI

PRO · MEA · OBSERVANTIA

LVBENTER · INSCRIBO

Certo è cosa strana a pensare, che mentre in questi ultimi secoli ogni arte, vogliamo liberale, vogliamo meccanica, ha procacciato di assottigliare i propri strumenti, nè ha ommesso di scrivere libri sul miglior modo di adoprarli, l'arte sola di osservare e di ragionare sembra non aver ricevuto incremento alcuno notabile, e rimanersi quasi allo stato medesimo in cui la lasciarono Galileo e Bacone.

*Mamiani della Rovere,
Rinnov. della Filos. ant. ital.*

Quicumque animum in aliquam scientiam recte ac utiliter intendere cupiat, de ipsa scientia quaque ex parte investiganda ac perlustranda debet maximopere esse sollicitus. Cum enim humanus intellectus ad propositum finem assequendum tutiorem debeat expeditioremque viam eligere, perpendere oportet, qualis quantusque sit scientiae ipsius progressus, ut dijudicari queat, num ad sublimiorem possit gradum elevari. Tali methodo sperandum est, quandoque scientias fore ad illam, ultra quam nusquam progredi possint, perfectionem deductas. Sed nescio quo fato plerumque novitatis amor, intolerantia, et socordia, quae homines ab iis distrahunt consulendis observandisque, quae veteres summi Viri ingenti studio miraue sollicitudine collegere, in causa fuerunt, cur plures cerebrosa prorsus abnormiaque systemata vero solidoque

experientiae fundamento substituerint. Quorum fatali systematum labe medicina prae ceteris scientiis miserrime contaminata fuit ac funestata, ita ut de ejus cultoribus dici possit, quod Varro in Cicerone de sui temporis philosophis: *Nemo aegrotus quidquam somniat tam infandum, quod non aliquis dicat* medicus. Posthabito enim ac penitus ferme oblitterato una cum praeclarissimis Brunii, Campanellae et Pomponacii operibus analytico rigore, quidquid absurdi ab insanientium ac debacchantium hominum mente potuit unquam excogitari, Italorum animos invasit. Innumera ipsi systemata imaginati sunt, ut varias nostri corporis infirmitates ingeniose explicarent, magis propriam curantes laudem, quam scientiae incrementum, nec animadvertentes, quod Aristoteles docuerit, theoriam nil aliud esse, quam simplicem praxeos expressionem. Quaecumque practica veritate hoc modo deformata, cunctisque logicae legibus violatis, universorum morborum explicatio praestabilito systemati subjiciebatur, et hinc factum est, ut assiduus practicus, qui ad aegrotantium lectum naturam ipsam contemplabatur ac diligenter inquirebat, impudenter irrideretur.

Qua de causa non improbabilem esse arbitrator sententiam illorum, qui ajunt hodiernos systematicos ab ea analyseos severitate recedere, quae in medicis praestantium antiquorum operibus mirifice refulget. Hanc porro veritatem confirmare mihi proposui, dum pathologicam puerperalis febris conditionem analy-

tica ratione conabor statuere. In quo argumento totus versatur sermo, qui a me instituitur hac die, qua mihi medicinae doctori in hac pervetusta ac celeberrima Universitate laurea defertur. Quidquid ob meam tenuitatem gravissimo huic argumento defuerit, Magnifice Rector, Director illustrissime, amplissimi Professores ac Decane spectabilissime, sapientia vestra humaniter erit suffectura.

Febris puerperalis ab Hippocratis aetate ad nos usque perniciosissima semper habita fuit. Veteres omnes hujusmodi morbi malitiam in rapida humorum perturbatione collocabant, hodierni e contra in solido radicatum esse arbitrantur. Ex quibus sententiis illa peritissimorum veterum meo quidem iudicio est praesefrenda, utpote quae puerperae propius respicit conditionem. Sed tamen certum est, non posse sine summo logicae analyseos detrimento excludi momenta illa, quae ad varia phaenomena immediate referuntur. Hinc in simultanea organici nostri corporis commotione certissimam morbi, de quo sermo instituitur, conditionem non infirmis suffultam argumentis reperiemus.

Omnes indiscriminatim morbi quo magis in processibus assimulantibus radicanter, eo magis fatales evadunt. Argumentum hoc meridiana in luce positum fuit ab acutissimo ac perillustri pathologo nostro Bufalino. Nullus vero invenitur morbus, qui magis turbatam praeseferat assimilationem, quam puerperalis febris. Quo magis procedunt praegnationis menses, eo copiosiores in ipsa praegnanter per-

ficiuntur humores sero atque albumine abundantes, qui quotidie magis necessarii sunt, utpote fetus nutritioni unice convenientes. Cuncta animalia primo vitae limine gelatinae redundantiam praeferunt magno fibrinae cum defectu, quippe quae non brevi perficitur tempore, cum sit animantium pars magis elaborata. Fibrina in sanguine directa prorsus ratione corporis viribus respondet ita, ut torosiores ac robustiores homines, amplioris pectoris, adulti sanguinem habeant fibrina ditio-rem, quam debilis, pectoris angustioris, pueri, mulieres, in quibus serum atque albumen superabundet. Hinc patet, ultimum assimilationis gradum relate ad sanguinem in fibrinae formatione esse recognoscendum, et e contra serum atque albumen primum gradum tenere. Parca hinc debet esse prima nutritio. Idcirco opus est, ut praegnans idonea fiat ad fetum alendum: ideoque in ipsa seri atque albuminis abundantia requiritur. Qua de causa clariss. Bufalinus recte observat, propter hanc seri atque albuminis congestionem praegnantes *oedematibus, hydropibus, ac varicibus* facilius subjacere; tollitur enim partium resistentia statim ac omnia solida hisce humoribus imbibuntur; et ipse sapienter subjungit, graviditatem plerumque cum statu plethorico conjungi, et dum mater fetui materiam praebet alimenti, nequit sane aliquam in ordinaria organicae assimilationis conditione non pati mutationem. Cujus praenunciatae congestionis veritatem longa purgatio ad puerperarum valetudinem servandam necessaria luculentius evincit. Si lochia

forent, juxta itali Pathologi nuper citati sententiam, „ un effetto della condizione dell'intero, e non ancora una necessità di tutto all'organismo, non potrebbero al certo le „ puerpere tollerare un sì continuato gemizio „ di umore sanguigno e sieroso senza detrimento di tutto il corpo. Per egual ragione „ la separazione del latte non potrebbe sostenersi senza dispendio della vitale riparazione „ di tutto l'organismo. Tutti questi fatti ne assicurano che sotto il corso della gestazione si forma bel bello un certo accumulamento di umori sierosi albuminosi, i quali „ modificando tutta la compage del corpo rendono eziandio esaltata la sensibilità ed irritabilità „, quae semper corporum fluori directe respondet. Quo enim mobilia sunt prima elementa (particulae moleculae), eo faciliorem in ipsa existendi ratione modificationem experiuntur. Ita polypus et infusores prae ceteris omnibus animalibus majorem patiuntur irritationem; puer prae muliere, prae homine mulier; hinc puerperae status cum exquisita sensibilitate atque irritabilitate conjungitur. Cum mulier ita se habeat, a quaque causa, quae illam insolita sensatione quamvis levi afficiat, vehementer turbatur. Debili illa affinitate sublata, quae inter mobilissimas ejus partes intercedit, facili modo quaedam phaenomena, quae cum ejus vita conciliari nulla ratione possunt, exoriantur: tunc enim vires chimico-vitales acriter erigentur. Tali pacto derivatis hisce morborum affectionibus, sperandum haud est, perfectam sanationem, quae summopere exo-

ptatur, semper posse obtineri, quia hujusmodi affectiones cum perturbata assimilatione penitus junguntur. Dum agunt hae vires, quae plus minusve nova principia efficiunt, series major vel minor phaenomenorum ex peculiari elatione, ex totius organismi perturbatione, atque ex speciali quadam existendi ratione pendunt, quod mihi lubet febrem puerperalem appellare. Insistente autem hac febre, lochiorum lactisque secretionis suppressio enascitur, quia quarumcumque febrium est secretionum excretionumque cohibere, et hoc ad eorum opinionem refellendam satis est, qui illam ab impedito lochiorum fluxu, nec non a suppressa lactis secretionem productam autumant. Verum est, sublati hisce duabus functionibus, eo majora inesse principia morbosa, quae in organismo cumulantur, atque hinc rapidiorem esse solutionem. En quomodo hujusce febris malignitatem explicandam puto, et quomodo veteres putridam rite eam nuncuparunt. Hippocrates *febrim puerperarum perniciosissimam, febrim puerperarum lacteam malignam Le Roi vocarunt. Febris putrida puerperis superveniens ex bilioso humorum apparatu, et diaetae erroribus Riverii: Febris putrida puerperarum Raymundi Fortis: Febris putrida, seu potius maligna puerperarum Willisii: Febris uterina a partu tam humoralis, quam nervosa Raullinii: Febris miliaris complicata, sive putrida maligna Gastellerii.*

En quomodo omnes veteres medici ex istis denominationibus hac in febre nescio quid maligni ac putridi inspiciebant, quia incredibili

cum rapiditate lethaliter discurrebat, ac perturbationes corruptionesque tales importabat, quae aliis in morbis nunquam manifestantur. Hac de re Raymundus Fortis aiebat: *putrida itaque censenda est, nec ex lochiorum retentione, verum potius a morbo appatu, ab humoribus cacochymicis, crudis, et utroque modo biliosis, a sanguine alienis in venoso genere corruptis*: quod aliqua ratione meo iudicio consentit. Et iterum dico, me nil aliud in hoc morbo inspicere, quam vehementem in processibus assimilantibus perturbationem ob recentem morbosorum principiorum formationem eo rapidorem, quo minor est partium propter seri atque albuminis in puerpera congestionem affinitas. Haec pathologica conditio evidenter demonstratur tum ex causis, quae eam producant, tum ex symptomatibus, quae eam peculiariter designant, tum ex remediis, quae majori cum utilitate exhibita fuerunt. Indubitatum est, hanc febrem solere in illis communibus sese manifestare influxibus, ex quibus quaeque alia cujuscumque indolis febris originem ducit, et juxta varias causas ipsa quoque varias habet modificationes aliisque consociatur morbis, verum nunquam intima ejus immutatur natura. Saepe saepius perspectum est, febrem puerperalem epidemicam quandam speciem praeseferre, quod arbitror extremum esse perturbationis gradum, ad quem disjuncta organica constructione, potest pervenire. Tempus periculosius, quo talem sese manifestat, est procul dubio aestivum, quo dissolutionis morbi ob parvam organicam re-

sistentiam prae aliis grassantur. Et quod ab infectione proveniat, nemo sanae mentis poterit in dubium revocare, quotiescumque ipsa characteres offerat affectionis typhoideae sive putridae, quae a puerperis eo magis est pertimescenda, quo maiorem organicae resistentiae defectum patiuntur, et quo facilius violentis ac spasmodicis motionibus organicaeque dissolutioni subjiciuntur. Si autem sporadicam induit formam, potest tunc ex inopia victus, ex otio tempore graviditatis, ex haemorrhagiis, ex erroribus diaeteticis, et saepius ex fortibus animi commotionibus generari. Frank narrat, ob sonitum tantummodo aeris funebris hac infirmitate nonnullas puerperas affectas fuisse. Generatim autem magis urbis quam ruris incolae obnoxii sunt, quippe quae magis irritabiles sunt et sensibiles, ad quemcumque abusum procliviores, debili constitutione conformatae, quibus denique vehemens est stimulus, verum parva organica vitalis reparatio. Quod relate ad causas apprime convenit nostris principiis, quibus pathologicam ejus conditionem stabilivimus.

Symptomata autem hujusce morbi essentialia in extrema analysi in hoc reducuntur, ut quamdam proclivitatem ad effusiones albuminosas cum tendentia ad ulcerosam degenerationem elationemque motuum nervorum ostendant. Cetera vero symptomata, utpote aliorum morborum propria peculiari mentione haud digna constituamus. Puerperam nonnulli ex nimia cupiditate ac facilitate omnia generatim tractandi, in eam devenerunt sententiam, ut clare

et evidenter se demonstrasse autumarent, febri puerperalem quandoque symptomata verae phlogosis obtulisse. Hujusmodi enim morbus est qualitatis, non quantitatis, et fortiter in progressibus assimilantibus est radicans. Tribus gravissimis momentis morbus dignoscitur phlogisticus; constat enim phlogistica congestione, quia tunc sanguis proprietatem circulationis amittit, quod ex accurata Hunterii et Tompsoni experientia evincitur; utque haec congestio locum habeat, sanguinem fibrina abundare necesse est, quod fieri in puerpera non posse a nobis clare fuit demonstratum. Alterum phlogistici morbi momentum in majori sanguinis plasticitate reponimus, hinc parva in quantitate serosi humores debent existere. Ultimum momentum inordinatus vasorum motus constituit. Jam vero in febris puerperali duo priora requisita desiderantur, congestio nempe phlogistica, sanguinisque plasticitas. Quod si phlogosis ipsi adjungitur, haec essentiam morbi constituere haud potest. Stultum est, inquit Magendie, quemcumque ruborem veluti infallibile phlogosis indicium habere. In epidemia gratianopolitana, quam Foderé examinavit, nulla inventa sunt phlogosis symptomata in puerperarum cadaveribus, sed quaedam tantum alba materia, veluti lac spissatum supra intestina cum effusione seri lactei in abdomine. Hoc itidem in quarundam puerperarum sectione elapso anno vita functarum in Clinica Obstetrica patavina detectum fuit, ut ex relatione ab adsistente egregio Pastorello perlecta palam factum est.

Quin etiam saepe saepius gangraena inveniebatur potiusquam phlogosis. Atqui hic admonendum censeo, gangraenam non semper esse ex inflammatione productam; neminem enim esse arbitror, qui gangraenam a *secali cornuto* proveniente[m] tanquam hujusce morbi exitum admittat. Ex his, quae hucusque demonstravimus, statui posse puto, phlogosim non esse nisi momentum, vel circumstantiam, quae tamen non est negligenda, nunquam vero essentialem morbi naturam. Observationes Ozanam puerperarum proclivitatem ad ulcerosas dissolutiones magis confirmant; nam ipse asserit, se intra sexdecim horarum spatium horribiles dissolutiones vidisse. Epidemia pariter a Cerri descripta hujusce morbi ad effusiones serosas et albuminosas producendas efficaciam demonstrat. In cunctis enim infirmis inferiores partes oedematosae fiebant, dum superiores tennescebant; quae vero mulieres salutem recuperabant, hydropi erant obnoxiae. Atque hic loci verba ipsa referam Burserii, ut ostendam, quid celeberrimi medici de hujus morbi inflammatione sentirent. »Quo vero id magis eluceat, legenda ea sunt, quae in novam Hulmii doctrinam doctissime animadvertit idem Whiteus, ostendens effectum pro causa ab eo temere acceptum fuisse. Et sane ejusmodi inflammatio si primaria et non secundaria extitisset, nullo prorsus modo prompta et larga sanguinis missione vitari aut discuti unquam potuisset. Sed sua quoque est Whiteo peculiaris opinio, qua a reliquis paene omnibus dissentit. Puerpera enim nec ex lacte, nec ex

lochiis retentis, nec ex ulla viscerum inflammatione in puerperalem febrem incidere, sed ex eo tantum putat, quod sanguis earum putridis effluviis inficiatur. Effluvia autem haec partim ex lochiis in inguine, aut circa pudenda retentis et facile putrescentibus, partim ex bile acri et corrupta, aut putridis intestinorum sordibus elevari, a venis inhalantibus, aut membranarum interstitiis resorberi, et cum reliquis humoribus communicari, eoque facilius promptiusque sanguinem hinc computrescere, quo major aeris, cubiculi, lecti, potusque calor est, aut largior calefacientium medicamentorum et ciborum abusus, minusque aeris temperandi et renovandi studium, aut minor mundum corpus servandi diligentia. Ideoque quamquam communiter in demortuis inveniantur intestina inflammata, et glutine quodam exterius obducta et conferruminata, sero cuidam purulento immersa magis ad putridam quam ad inflammatoriam naturam huiusmodi febrem accedere. Lochia cum non prorsus evanescant, foetentem ac putrescentem odorem emittunt. In secunda observatione Whitei legitur, mulieri cuidam post facilem naturalemque partum sine ulla aeris in quo decumbebat, renovatione, et post abortos, inde assiduos sudores supervenit diarrhoea cum torminibus ventris, et signis acidae cruditatis circa ventriculum, idque contigit die a partu quinta. Eadem die febris lochia copiosa, sed admodum foetentia, et lingua alba. Febris, diarrhoea et tormina diu protrahuntur. Foetor ingens undique erumpit. Regimine refrigerante, aere cubilis saepius renovato, ipe-

cacuanha et demum cortice peruviano curata est. Causa autem fuit cacochylia primarum viarum cum putrida sanguinis dissolutione. Febris inde genita cur non dicenda erit gastrico-colliquans, sive gastrico-putrida? » Eaedem infirmæ foetentibus nidorosis ructibus fastidiuntur, et venter extenditur.

In cadaveribus vero nil aliud quam abundans humoris serosi albuminosique effusio invenitur. Leakius particularem quandam materiam comperit, quae speciem magis albam, densam caseoque similem praeseferebat, quae in materie purulenta communi non observatur. Campbell in cadaveribus venas arteriasque uterinas latiores, et sanguine turgidiores, et spermaticas adeo extensas invenit, ut descendens lavae calibrum aequarent. Quod certe accipi non potest tamquam inflammationis character, uti cogitavit Rostanius, qui in phlebitide uterina huiusce febris collocat essentiam, nisi admittatur, ut clarissimus Giacomini acute arbitratur, proprietatem vitalem inesse in venarum dilatatione, et per consequens inflammationem in maxima horum vasorum extensione. Ceteroquin ego opinioni praestantissimi Bufalini adhaerens dico, istam velut resolutionem fibrillaris tonicitatis denotare statum dissolutionis adeo internum, ut etiam in solidis summo opere influat. Hoc modo, ni fallor, etiam ex instituto symptomatum essentialium examine rite concludi posse arbitror, hic agi de febre cum processu dissolventi.

Cura huiusce infirmitatis juxta varias circumstantias, quibus jungebatur, mutata sem-

per fuit, et juxta systematicam rationem, quam medici amplexati sunt. Antiphlogistica quamquam juverit interdum, non semper tamen feliciter curae respondit. Prodest sanguinis emissio, quam et ego admitto, sed non ad phlogosim retinendam, quemadmodum ab aliquibus supponitur, sed velut remedium illud, quod extrahat principia morbosa in organica compositione generata; nam cum haec sint immixta, vires vitales fortiter ac utiliter in reliquas partes poterunt agere. Remedium autem hoc multam diligentiam, magnamque celeritatem requirit. Necesse non est, inquit Aetius, ut quibuslibet puerperarum querelis commoti sanguinem ab ipsis emittamus. Sydenhamius varios refert casus, qui satis superque manifestant, quam periculosum sit sanguinem puerperis emitte absque gravi necessitate atque maturo examine praemisso. Mauritiani observationes stuporem legentibus afferunt, cum tot enarrentur casus, in quibus sanguinis emissio nihil profuit. Puzotius etsi in hujusmodi usu Mauritiano felicior variis in circumstantiis, quae primo intuitu hoc exigere videbantur, inutile invenisse fatetur. Demum Levret multarum sanguinis emissionum parturientibus factarum testis ad ventris inflammationem lacteamque metastasim praeveniendam, ne unam quidem sanatam fuisse asserit. Emissio sanguinis damno fuit etiam in Parisiorum epidemia ab anno 1736 ad 1737 grassante, quae exoriebatur post calefactam humidamque temperiem, et postquam tusses insolentes, ephidroses, erysipelata, rheumata, pituitae, diar-

rhoeae, apoplexiae febresque malignae dominari coeperunt. Pariter Stoll et Fincke noxiam fuisse sanguinis emissionem in epidemia anni 1776 usque ad 1780 testantur, e contra utilem camphorae et chinae usum. In epidemia Londinensi 1787 et 1788 anno saeviente, hujusmodi sanguinis emissio mortem accelerabat, quemadmodum Clarkius testatur, et Cerri in epidemia Arzagensi semper damnosam fuisse reperit. Doctor Zangrandi mihi carissimus, juvenis magna portendens, miro cum exitu nonnullas puerperas hoc morbo affectas sanavit, per aliquas tantummodo emissiones sanguineas, et usum ferri carbonatis, chinaeque decocti; non quod utpote refraenancia ab illo haec haberentur remedia, sed tanquam apta ad dissolventes progressus componendos. Pariter utilia, imo efficacissima ipse invenit acida tum vegetabilia, tum mineralia, quia parva exhibita quantitate in organicas partes magnam oxygeni copiam introducunt, et hinc omnes humores, et praesertim sanguinem ad summum organicae elaborationis gradum efferunt; et hac de causa acida in scorbuto, omnibusque morbis ad dissolutionem tendentibus commendantur. Hoc modo ex instituto symptomatum remediumque analytico examine probatum est, febrim puerperalem processum dissolventem secum inducere in compositione organica firmiter radicatam, qui vel simplicem parit scrosum degenerationem, vel quamdam ad statum ulcerosum praebet proclivitatem.

Quod si in puerperis non reperietur nisi sola peculiaris praedispositio, tunc hic morbus non

est tam pertimescendus, quam eo in casu, quo cum ordinariis epidemiarum causis conjungitur. Ex hoc fit, ut teterrima ac celeris organicae harmoniae disjunctio enascatur; scriptores enim referunt, grassantibus hisce epidemiis 24, et etiam 16 horarum spatio nonnullas puerperas diem supremum obiisse. Id etiam attendatur, quod de epidemia anni 1821 et 1822 Campbell refert: generatim periculosissima est. Omnes diversae aetatis celeberrimi medici pathologicam hujusce infestissimi morbi conditionem diversimode juxta vigentium systematum diversitatem, vel juxta propria placita respexerunt. Quae hoc de argumento pro meis viribus disserui, prorsus observatione digna mihi videntur, utpote quae analytica ratione ex factis deducta, ac observationibus empirico-rationabilibus sunt confirmata, et praecipue quia analytica methodus, quam acutissime ac disertissime sovet ac tuetur clarissimus Bufalinus, est una ac tutissima via, per quam quoad fieri licet, in scientia adeo difficili, insidiis periculisque referta, in quibus non pauci acri etiam ingenio pollentes longe lateque aberrarunt, ad rerum veritatem medicus potest propius accedere.

THESES DEFENDENDAE

- I. Febris puerperalis conditio pathologica semper in dissolutionis processu radicata.
- II. Ad morbos optime curandos plus naturae, quam pharmacorum vires cognoscere juvat.
- III. Opiata in morbis infantium fere semper obnoxia.
- IV. Amor, praecipue nevrosium feminarum causa; hominum ambitio.
- V. Sanguinis profluvia non semper a conditione phlogistica aut diatesi stimuli pendent.
- VI. Perspiratio cutanea suppressa non semper sufficiens est catarrhi causa.
- VII. Cavendum a contactu aegrorum cholera laborantium praesertim sub ingruentia morbi, et cum illius crisis per sudorem contingat.
- VIII. Digitalis purpurea non semper contra vitia cardiaca specificum est reputanda.
- IX. Ad debellendas phlogoses acutas in organo visus irrepentes applicatio vescicantium ad apophyses mastoideas minime convenit, nam fit plerumque, ut per eandem inflammatio adaugeatur.
- X. Ubi rheumatismus fixam elegerit sedem, topica sanguinis depletio multum citoque praestat.
- XI. Hilaritatis excessus facilius vitam extinguit, quam excessus moeroris.
- XII. Rheumatismus in individuis sensilioribus et teneris facile indolem inflammatoriam exuit, et nervosam induit.

49 839367

